
LUSTRUMWORKSHOPS**INDELING PER ZAAL**

ZAAL FRANCISCUS: EXPERTMEETINGS**MEDIALISERING VAN SPIRITUALITEIT: UITDAGINGEN VOOR GENDERSTUDIE IN RELIGIE? EEN INTERGENERATIEF DEBAT**

Expert seminar: Hedendaagse spiritualiteitsbewegingen voltrekken zich grotendeels buiten de bestaande instituties om en maken daarbij veelvuldig gebruik van moderne technologie, media en sociale netwerken. Het zijn, zo wordt gezegd, met name vrouwen die zich tot deze nieuwe bewegingen voelen aangetrokken. Welke inhoudelijke uitdagingen, nieuwe vragen en methoden leveren dergelijke ontwikkelingen voor de toekomst van feministische theologie en genderstudies in religie? Vier generaties onderzoeksters laten hun licht over deze vragen schijnen en gaan hierover met elkaar en met de zaal in debat.

Spreeksters: Riet Bons-Sorm, praktisch theologe en emeritus hoogleraar vrouwenstudies theologie, Anne-Marie Korte, hoogleraar Religie, Gender en Moderniteit, Willien van Wieringen, docent Bijbel en Hebreeuws en onderzoeker, en Sahar Noor, PhD student vergelijkende godsdienstwetenschappen, zullen ieder vanuit eigen expertise een korte inleiding geven en daarna met elkaar en met de zaal in debat gaan. Dit alles onder de bezielende leiding van Maaïke de Haardt, hoogleraar Religie en Gender

STERKE VROUWEN

Expert seminar: Drie wetenschapsters uit verschillende theologische disciplines en de verschillende deelnetwerken van het IWFT beschrijven vanuit hun perspectief sterke vrouwen. Wat typeert een sterke religieuze vrouw? Waaraan herken je haar? Wat brengt zij teweeg? Zijn er keerzijden aan het sterke vrouw zijn? Hoe is dit alles theologisch te duiden? Iedere spreker krijgt tien minuten het woord. De voorzitter legt kort een verbinding tussen de verschillende verhalen. Wat zijn overeenkomsten en verschillen? Valt er nog meer over te zeggen? Tenslotte volgt een discussie met de aanwezigen. Zo kunnen we rond het thema 'Sterke vrouwen' de breedte van de expertise in ons netwerk laten zien.

Spreeksters: Jodien van Ark vanuit het perspectief van leidinggevend (deelnetwerk VOLT); Annette Merz vanuit het perspectief van de bijbelwetenschappen (deelnetwerk OPP); Katinka Broos, vanuit het perspectief van het oude wijken pastoraat (deelnetwerk Helpende Hand). Voorzitter: Jannet van der Spek

---

ZAAL REMBRANDT**INZICHT IN JEZELF: HOE OP HET LICHAAM GERICHTE AANDACHT KAN BIJDAGEN AAN BEVRIJDING**

Programma/beschrijving: Er wordt in het kort ingegaan op het boeddhistische mensbeeld, en wat bevrijding inhoudt. Daarna oefenen we in aandachtig gewaarzijn: voelen met aandacht tijdens stil zitten en bewegen. Tenslotte is er ruimte voor vragen en discussie.

Leidster: Doshin Houtman is theoloog en dharma (boeddhistische) leraar in Zen en Vipassana. Ze woont in Tilburg waar ze meditatiegroepen, meditatiedagen en weekends en langere retraites begeleid. Zie www.inzichtenbevrijding.nl. Doshin geeft begeleiding in de beoefening van belichaamde aandacht. Door de aandacht op het lichaam te richten kom je ook de geest in al haar wegen op het spoor. Het inzicht in lichaam en geest leidt uiteindelijk tot bevrijding. Meditatie is geen "verbeter" programma.

VAN BINNEN NAAR BUITEN, STERK EN STRALEND

Programma/beschrijving: In kwetsbare situaties kan het moeilijk zijn om in je eigen kracht te blijven en te stralen, terwijl je het dan zo nodig hebt. Denk aan een presentatie, een sollicitatiegesprek, een conflict. Het doel van deze workshop is dat je in je eigen kracht komt te staan via een kort verhaal en een energieke oefening. Het voelen en gewaarworden van je eigen kracht geeft ruimte en vrijheid van binnen, en dat is van

buiten aan je te zien. In de workshop verankeren we dit gevoel in een beeld of een symbool. Daardoor kun je er met een moment van reflectie altijd weer naar terugkeren, juist ook als je daar behoefte aan hebt.

En, om met Marianne Williamson te spreken: 'Wie ben jij om niet te stralen?'

Leidster: Sandra Veen. Sandra Veen is theologe. Zij werkt als (loopbaan)coach in haar eigen bedrijf Aspiro. Zij houdt ervan om ruimte te scheppen, waardoor de situatie van de klant in een nieuw licht komt te staan en beweging en verandering mogelijk wordt. Meer informatie op www.aspiro.nl.

WERELDTONEEL

Omschrijving: In 70 minuten verplaatsen we ons naar Suriname waar Anansi de Spin een hoofdrol speelt in een verhaal over hebzucht. We kruipen in de huid van Anansi en zijn medespelers om op het toneel handen en voeten te geven aan een oud Animistisch verhaal. We zetten met elkaar in vier scènes bijna het hele verhaal neer, tot vlak voor de ontknoping. Dan bespreken we met elkaar hoe het die arme Anansi vergaat en spelen tenslotte ook het slot.

Leidster: Christa de Wit, directeur Ethiquest / manager in het onderwijs

---

ZAAL DUYNDAAM

WORKSHOP VAN VOLT

Programma/beschrijving: Workshop van VOLT (deelnetwerk van ondernemers en leidinggevende theologen) Vrouwenstudies in het algemeen en feministische theologie in het bijzonder heeft een traditie opgebouwd in het denken over de ander en het andere, in denken over culturele en religieuze diversiteit. De vrouwen van het deelnetwerk VOLT voegen daar een ruime ervaring in leiderschap en sociaal ondernemen aan toe. Vaak als pioniers gestart, fungeren ze nu als rolmodel voor anderen.

Zij presenteren zich met enkele korte interviews, gevolgd door focusgroepen. In die groepen worden met behulp van diverse oefeningen uit *Belieforama** rolmodellen verkend, zoals die voor jezelf werken maar ook zoals je zelf als rolmodel voor anderen werkt.

*Belieforama; uit de module Reconciling religion, sexual orientation and gender. www.belieforama.eu

Leidsters: Fieke Klaver en Ine van Emmerik

YOUR PERSONAL BRANDING AS A FEMINIST

Programma/beschrijving: Wat is jouw speciale kwaliteit als feministe? Wat breng jij voor extra's op de werkvloer? Je komt erachter met het feministische tarotspel Dochters van de Maan. Het tarotspel is een orakel van kaarten. Met de afbeeldingen naar beneden trek je er een kaart uit. De kaart die je trekt kan verrassend zijn, andere kanten van jezelf laten zien dan je had verwacht. Heb je je kwaliteit gezien op de kaart, dan trek je een tweede, uit de Tarot of Saints. Daarmee zet je je kwaliteit in het licht.

Leidster: Berthe van Soest. Tarot ondersteunt en geeft richting. Ik ben theologe en tarotcounselor. Je leert in mijn cursussen zelf werken met de tarot voor jezelf of als hulpmiddel bij coaching. Mijn praktijk is in Heerenveen. Ook in La Verna, franciscaans spiritueel centrum in Amsterdam, geef ik cursussen met tarot. Die gaan over je spirituele weg, en over Franciscus en Clara van Assisi.

ZAAL SPINOZA

ZOEK DE VERSCHILLEN: 99 REFLECTIEVRAGEN OVER TABOES, DOOD, BIDDEN, JE HERKOMST EN JE TOEKOMST

Programma/beschrijving:

Achtergrond Ieder van ons maakt deel uit van verschillende (sub)culturen, met bijbehorende taboes, waarden en gedragscodes. Studenten, scholieren en cursisten staan meestal niet te trappelen om te reflecteren op hun 'cultuur', waarden en normen, religie etc.

Voor onderwijs aan geneeskundestudenten en training van arts-docenten hebben wij (in Vumc en ErasmusMC) een drietalige set reflectiekaarten ontwikkeld. Doel van dit 'kaartspel' is reflectie op professionele ontwikkeling, diversiteit (etnisch, religieus, gender etc.) en taboeonderwerpen speelser en minder eng te maken. Later werd de set aangevuld met vragen over bidden en geloven, bestemd voor trainingen in interkerkelijk verband. De vragen kunnen ook worden gebruikt in gemengde internationale groepen. Voor het IWFT-jubileum zijn nieuwe vragen over 'gender' toegevoegd en is een relevante selectie gemaakt van de bestaande kaartjes.

Programma In deze kleinschalige workshop wordt eerst kort ingegaan op definities van cultuur en diversiteit en randvoorwaarden voor reflectieonderwijs. Daarna gaan alle deelnemers in groepjes aan het werk met de vragen op kaartjes. Als afsluiting kijken we naar de bruikbaarheid van dit instrument in verschillende settingen en naar verwante speelse reflectievormen.

Leidster: Veronica Selleger werkt als arts en onderwijskundige bij de afdeling Medische Psychologie van het VUmc. Zij ontwikkelt daar reflectieonderwijs en intervisie voor geneeskundestudenten en arts-assistenten. Zij heeft onderzoek gedaan naar etnische en religieuze diversiteit van een cohort geneeskundestudenten. Daarnaast is zij lekenvoorganger in de Maria Koninginkerk in Baarn, waar ze interkerkelijke trainingen geeft, o.a. over diversiteit en bidden.

Doelgroep: De workshop is bedoeld voor iedereen die kleinschalig onderwijs of trainingen geeft of wil gaan geven op het terrein van levenbeschouwing, diversiteit, vragen van leven en dood of professionele ontwikkeling.

BINNENSTE BUITEN IN BEELD

Beschrijving/Programma: In deze workshop wordt een meditatieve videomontage van Zinstreling getoond met als thema 'Binnenste Buiten'. Deze beeldmeditatie is speciaal voor dit symposium gemaakt. Door de combinatie van beeld en muziek wordt een meditatieve sfeer opgeroepen, die aanzet tot bezinning en verdieping.

In deze workshop zullen in eerste instantie vooral de beelden spreken. Na de beeldmeditatie is er ruimte om met elkaar van gedachten te wisselen. We zullen stilstaan bij deze specifieke beeldmeditatie maar ook kijken naar de bruikbaarheid van deze vorm van verbeelden in verschillende settings.

Leidster: Franneke Hoeks(1965) is theologe en maakt onder de naam Zinstreling onder andere beeldmeditaties die gebruikt worden op studiedagen en binnen liturgische vieringen.

EPIL, EUROPEAN PROJECT FOR INTERRELIGIOUS LEARNING

Programma/beschrijving: EPIL (European Project for Interreligious Learning) is een reizende academie van vrouwen uit 5 landen (Oostenrijk, Zwitserland, Bosnie-Herzegovina, Libanon en Nederland). De helft van de deelnemers uit elk land is moslim, de andere helft heeft een christelijke achtergrond (RK, Protestant, Oosters Orthodox). Elk landenteam bestaat uit ca. 6 studentes en twee begeleidsters. Elk half jaar strijkt de groep in een van de 5 landen neer voor een conferentie van een week, waarin we dialoog oefenen, praktijkvoorbeelden bezoeken, studeren op feministisch theologisch gebied en samen vieren. In september 2012 vindt de conferentie in Nederland plaats. Wij zullen tijdens die week ook een publiek evenement organiseren, waarbij geïnteresseerde vrouwen van harte welkom zijn. Tijdens de presentatie geven we een impressie van de werkwijze van het project en onze ervaringen in Zwitserland en Oostenrijk. Ook zullen we met de deelnemers in gesprek gaan over (on)mogelijkheden van interreligieuze dialoog binnen de eigen woon- en werkomgevingen. Info: www.epil.ch

Leidsters: Nora Asrami en Geertje de Vries

TUSSEN NAAKT EN NIKAB. MASKERADES BIJ DE INHEEMS-AUSTRALISCHE KUNSTENARES FIONA FOLEY

Programma/beschrijving: In haar nieuwe boek *Kraaienwacht. Over Nederlandse migranten, Aboriginals en moderne kunst* verbindt Inez van der Spek autobiografie en kunstbeschouwing. Ze vertelt over haar kinderjaren in Australië en verkent vervolgens het leven en werk van twee kunstenaars van Aboriginal afkomst, fotograaf en filmer Michael Riley en multimedia kunstenaar Fiona Foley.

In een powerpointpresentatie maken de bezoekers kennis met het werk van Fiona Foley.

Wie zijn de vrouwen in haar werk, waarom zijn sommigen naakt en dragen anderen juist een nikab?

Leidster: Inez van der Spek. Inez van der Spek werkt als schrijfster, onderzoeker en redacteur. Ze is theoloog en cultuurwetenschapper. Zie www.inezvanderspek.nl

LITURGISCHE KLEDING VOOR VROUWEN

Programma/beschrijving: In deze workshop wil ik vertellen over mijn motivatie om te komen tot ambtskleding voor vrouwen. Ook zal ik de historische ontwikkeling van ambtskleding en actuele trends in het kort schetsen. En we kijken naar een kort filmpje, dat op tv is uitgezonden. In het filmpje zijn de modellen te zien, die ik samen met twee coupeuses en een textielkunstenaar heb ontworpen.

Daarna gaan we zelf aan de slag. Aan de hand van afbeeldingen van allerlei modellen van liturgische gewaden, proberen we ons bewust te worden van wat we zelf mooi vinden, wat liturgisch verantwoord is en wat vrouwelijk is.

Ik zocht de laatste jaren naar een manier om liturgische kleding voor vrouwen te kunnen laten ontwerpen. Het is er inmiddels van gekomen! Sinds 1 februari met een eigen website: www.liturgischekledingvoorvrouwen.nl

Leidster: Marjan van Hal: Ik ben predikante in de PKN sinds 1988 en was vanaf het begin van mijn predikantschap bezig met het onderwerp liturgische kleding. Ik vond al snel dat vrouwen zichzelf zouden moeten kunnen onderscheiden van mannen, ook door andere kleding te dragen. Net als in het dagelijks leven. Kleding heeft met identiteit te maken. In kleding kun je je vrouwelijkheid in de kerk brengen, in een ambt dat traditioneel door mannen werd bekleed. Ook kunnen vrouwen, door mooie kleding te dragen, het esthetische aspect van de liturgie versterken. Ik werd hierbij geïnspireerd door Hildegard van Bingen, abdes van het eerste vrouwenklooster, die leefde in de 12 eeuw. Zij wilde de schoonheid van de ziel vieren. Het is bekend dat de nonnen van haar klooster op bepaalde feestdagen hun habijt verruilden voor lange witte gewaden, dat de kap waaronder hun haar verborgen was af werd gedaan en dat ze gouden armbanden en dunne gouden hoofdbanden droegen.

ZAAL CRYPTTE

SEKSUALITEIT

Programma/beschrijving: In 1985 publiceerden Annie Imbens en Ineke Jonker het boek *Godsdienst en incest*. Het was een baanbrekend boek, resultaat van gesprekken met veel vrouwen die seksueel misbruik hadden meegemaakt. Het boek heeft veel goeds teweeggebracht.

Pas in 1981 doorbraken vrouwen het taboe dat tot dan praten over seksueel misbruik in hun kinderjaren was. Een aantal van hen deed in het orgaan *Vrouw en Woord* van de sectie Vrouwen in kerk en samenleving van de Raad van kerken een oproep aan feministisch theologen om zich te verstaan met seksueel misbruik. Het boek is mede daaruit voortgekomen.

Baanbrekend was het boek ook omdat voor het eerst een relatie werd gelegd tussen seksueel misbruik en godsdienst. Godsdienst wordt een 'incestbevorderende en traumaversterkende factor' genoemd. Het boek *Godsdienst en incest* wil aanklacht zijn én oproep aan kerken om ernst te maken met pastorale bejegening van slachtoffers van seksueel geweld.

De vraag voor nu luidt: wat is er sindsdien veranderd? Hebben slachtoffers het nu beter? In hoeverre zijn we opgeschoten?

In de workshop proberen we een balans op te maken. Daarbij wordt na een inleiding, waarin we zeker ook een aantal teksten uit de afgelopen jaren laten spreken, ook de inbreng van de deelnemers op prijs gesteld.

Leidster: Jeannette M. Deenik-Moolhuizen werkt als projectmedewerkster bij de stichting VPSG – advies en ondersteuning bij vragen rond seksueel geweld, godsdienst en zingeving te Haarlem. www.vpsg.nl

STEMMEN VAN VROUWEN IN DE INTERRELIGIEUZE DIALOOG

Programma/beschrijving:

Ofschoon solidariteit, gerechtigheid en respect voor onze naasten belangrijke waarden zijn in religieuze en

spirituele tradities, toch worden zij vaak overheerst door mannelijke religieuze en spirituele leiders, die de exclusieve autoriteit claimen om te bepalen welke rollen en verantwoordelijkheden God aan mannen en vrouwen heeft toegekend. Dat heeft tot gevolg dat de ervaringen en visies van vrouwen op religie en spiritualiteit worden gemarginaliseerd in door mannen overheerste religieuze tradities en in de interreligieuze dialoog.

Deze eeuwenoude praktijk is ook van invloed op de cultuur, de structuur en de agenda van de interreligieuze dialoog. Als vrouwen deelnemen in interreligieuze organisaties worden wij vaak nog geconfronteerd met normen en structuren die door mannen zijn opgesteld in overeenstemming met hun ideeën en belangen. Van vrouwen wordt verwacht dat wij ons aanpassen aan die op mannen georiënteerde traditie. Vanaf het begin van de Interreligieuze Dialoog – tijdens de Conferentie van het **Parlement van de Wereld Religies (PWR)** in Chicago van 1893 - was het niet vanzelfsprekend dat vrouwen actief zouden deelnemen. Twee vrouwen – Elizabeth Cady Stanton en Susan Anthony zorgden er destijds voor dat vrouwen niet alleen de stoelen zouden vullen, maar ook actief deelnamen.

In 2004, tijdens de PWR conferentie **Wegen naar Vrede: De wijsheid van luisteren, de kracht van betrokkenheid** uitten veel vrouwen en mannen hun frustraties over de mannelijke dominantie tijdens de openingsceremonie en de verschillende programmaonderdelen.

Feministische theologes organiseerden daarom een open bijeenkomst, waar 100 vrouwen en mannen aan deelnamen. Er werd een commissie gevormd voor het opstellen van de petitie **Luisteren naar de stem van vrouwen** met aanbevelingen voor het integreren van **ervaringen en inzichten van vrouwen**.

In mijn presentatie geef ik voorbeelden van de opmerkelijke resultaten van die petitie tijdens de PWR conferentie in Melbourne van december 2009, **Restoring Dignity Ending Violence Against Women**.

Leidster: Annie Imbens - Coordinator United Religions Initiative Council for Women Partner Institute For Theological Partnerships University of Winchester

INTERRELIGIEUZE DIALOOG EN GENDER

Programma/beschrijving: Stichting Kerngroep Landelijke Vrouwen Dialoog

Ontmoeting met Sarah en Hagar

In woord en beeld(vorming) vanuit verschillend perspectief

- Om te horen en te zien
Wat de verschillende visies op deze vrouwen
- onze aartsmoeders -
Ons te zeggen hebben
- Om ons bewust te worden
Van de beeldvorming over onszelf
En die over anderen
- En om vanuit de verschillen en de raakpunten
Wederkerig in gesprek te zijn.

Leidsters: Annego Hogebrink, Farhat Khan-Poos, Ytha Bijlstra, Wil van de Meeberg, Aynur Aydinli en Riet Bons-Storm.

ZAAL KERK

ZINGEN MET HET NIEUWE LIEDBOEK

Programma/beschrijving: Zingen en proeven aan het proces van samenstellen van een nieuw liedboek anno 2011. Wat biedt zo'n liedboek behalve psalmen en coupletliederen? We proberen kanons, one-liners en one breathers uit. En passant komt de kwestie van de inclusieve taal vanzelf aan de orde.

Leidster: Elisabeth Posthumus Meyjes is zingend theologe. Zij dient als predikant en cantrix in de Protestantse Gemeente te Deventer. En zingt graag met groepen in verschillende contexten.